

Халюзов Єгор Сергійович,

здобувач вищої освіти першого року навчання,
спеціальність 081 - Право, третій освітньо-науковий рівень доктор філософії
права (PhD) гуманітарно-правового факультету Національного аерокосміч-
ного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3912-5398>
y.s.khaliuzov@khai.edu

Остропілець Василь Романович,

кандидат юридичних наук, старший дослідник,
доцент кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного ае-
рокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний ін-
ститут» ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0378-4253>
ovr1967@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2024.4.14>

НЕМОЖЛИВІСТЬ САМОСТІЙНОГО ОТРИМАННЯ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА ЯК НЕОБОВ'ЯЗКОВА ПЕРЕДУМОВА ДЛЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ ЗА УХВАЛОЮ СУДУ

Анотація: У науковій статті розглянуто спірні питання того, чи виникає в учасника справи процесуальний обов'язок самостійно звертатись до експертних установ з метою отримання висновку експерта, виконаного на замовлення для подальшого його долучення до матеріалів справи або отримання доказів неможливості подання такого висновку як обов'язкової передумови для подання клопотання про призначення експертизи за ухвалою суду. У статті було висвітлено повністю протилежні та взаємовиключні правові позиції як Верховного Суду, так і судів апеляційних інстанцій щодо тлумачення висвітлених норм законодавства. При дослідженні вказаного протиріччя було враховано принцип диспозитивності, який дозволяє учасникам справи використовувати процесуальні права на власний розсуд. За допомогою системного аналізу як процесуального, так і законодавства у сфері судово-експертної діяльності було встановлено, що подання до суду учасником справи висновку експерта, складеного на його замовлення є лише процесуальним правом, а не обов'язком учасника справи.

Ключові слова: судова експертиза, висновок експерта, судова практика, процесуальне право, процесуальний обов'язок.

Постановка проблеми. Висновок експерта є важливим процесуальним інструментом, за допомогою якого можливо встановити дійсні обставини справи, для з'ясування яких необхідне володіння спеціальними знаннями. 15.12.2017 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», який істотно змінив національне процесуальне законодавство, у тому числі інститут висновку експерта під час здійснення судочинства [1].

Незважаючи на те, що пройшло вже більше 6 років з дня внесення відповідних змін до законодавства, судова практика має суперечливі правові позиції щодо тлумачення законодавчих норм, які регламентують підстави призначення судової експертизи ухвалою суду за клопотанням учасника

справи, а саме чи покладається на останнього обов'язок перед зверненням до суду з таким клопотанням довести неможливість самостійного подання висновку експерта, складеного на його замовлення і чи використано учасником справи усі можливості для отримання такого висновку за допомогою власних зусиль. Така неоднозначність може призводити до порушення принципу правової визначеності як одного з основних елементів верховенства права.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Після внесених до процесуального законодавства новел у 2017 році, висновку експерта в цілому як інституту судочинства приділялась увага з боку вітчизняних науковців. Окремі аспекти проблемним питанням призначення та проведення судової експертизи в господарському судочинстві аналізувались у праці І. М. Поповича, яким було зазначено

про необхідність приділення особливої уваги обґрунтуванню необхідності проведення експертизи, а також з'ясуванню питань, які пропонуються поставити експерту [2, с. 202]. Питання інституту судової експертизи в галузі цивільного та господарського судочинства досліджувалось у праці В.М. Васил'єва, яким наголошувалось, що висновок експерта може доказом лише у разі, якщо судова експертиза була призначена та проведена у повній відповідності до вимог господарського або цивільного процесуального законодавства [3, с. 130].

Т.А. Ревякіною розглядались аспекти участі судового експерта у господарському судочинстві, під час дослідження яких було встановлено, що згідно Господарського процесуального кодексу України судовий експерт може призначатись як судом, так і залучатись безпосередньо учасникам справи [4, с. 17].

Слід звернути увагу на недостатність досліджень з боку національної наукової спільноти щодо того, чи дійсно процесуальне законодавство зобов'язує учасників справи звертатись до експертних установ самостійно для отримання висновку експерта на власне замовлення перед тим як ініціювати питання про призначення судової експертизи саме за ухвалою суду з урахуванням аналізу існуючої суперечливої судової практики з цього приводу в господарському судочинстві.

Метою статті є правовий аналіз законодавчих норм, що регулюють підстави для призначення судової експертизи за ухвалою суду на прикладі положень Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України); дослідження суперечливої судової практики, що стосується наявності чи відсутності обов'язку в учасника справи перед поданням до суду клопотання про призначення експертизи самостійно докласти усіх зусиль для отримання висновку експерта, складеного на його замовлення.

Викладення основного матеріалу. Після внесення у 2017 році змін процесуальні кодекси та законодавство у сфері судово-експертної діяльності закріпило можливість проведення судової експертизи не тільки за ухвалою суду або рішенням органу досудового розслідування, а і за замовленням учасника справи на договірних засадах.

Так, відповідно до статті 7-1 Закону України «Про судову експертизу» підставою проведення судової експертизи є відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом чи експертною установою - якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб [5].

Пунктом 1.8 розділу I Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5 також закріплено, що підставою для проведення експертизи відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), договір з експертом чи експертною установою, укладений

за письмовим зверненням особи, реєстраційна картка або інший документ у випадках, передбачених законом. У письмовому зверненні (заяві) обов'язково зазначаються найменування або прізвище, власне ім'я, по батькові (за наявності) особи, що звертається, номер справи або кримінального провадження або посилання на статтю закону, якою передбачено надання висновку експерта, перелік питань, що підлягають вирішенню, а також об'єкти, що підлягають дослідженню. В інших випадках проводиться експертне дослідження, підставою для якого є договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовим зверненням (заявою) замовника (юридичної або фізичної особи), з обов'язковим зазначенням його реквізитів, з переліком питань, які підлягають розв'язанню, а також об'єктів, що надаються. Результати проведення експертиз та експертних досліджень викладаються у письмовому документі - висновку експерта [6].

Звертаючись до господарського процесуального законодавства можна побачити такі ж самі два альтернативних варіанти отримання висновку експерта, а саме частиною 3 статті 98 ГПК України встановлено, що висновок експерта може бути наданий на замовлення учасника справи або на підставі ухвали суду про призначення експертизи. При цьому частиною першої статті 99 ГПК України більш детально врегульовано питання умов, за яких суд призначає експертизу, де зазначено, що суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи призначає експертизу у справі за сукупності таких умов:

1) для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо;

2) жодною стороною не наданий висновок експерта з цих самих питань або висновки експертів, надані сторонами, викликають обґрунтовані сумніви щодо їх правильності, або за клопотанням учасника справи, мотивованим неможливістю надати експертний висновок у строки, встановлені для подання доказів, з причин, визнаних судом поважними, зокрема через неможливість отримання необхідних для проведення експертизи матеріалів [7].

Системний аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень з господарського судочинства свідчить про те, що судова практика при вирішенні питання про призначення судової експертизи за ухвалою суду може вдаватись до дослідження питання того, чи звертався учасник справи, що ініціював перед судом відповідне клопотання про призначення експертизи, самостійно до експертних установ з метою отримання висновку експерта на власне замовлення для подальшого його долучення до матеріалів справи. При цьому суди України, у тому числі Верховний Суд, можуть тлумачити ці норми абсолютноно протилежно.

Так, у пунктах 6.53., 6.54. постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 25.02.2021 року у справі № 910/1668/19 зазначено, що: «Так, системний аналіз частини першої статті 101 ГПК України та частини першої статті 99 ГПК України дає підстави

дійти висновку, що суд призначає експертизу у випадку коли для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо та якщо жодною стороною не наданий висновок експерта з питань, вирішення яких має значення для справи. При цьому за змістом частини другої статті 99 ГПК України питання про задоволення клопотання про призначення експертизи не залежить від обґрунтованості підстав для проведення експертизи, якщо сторона не обґрунтовує та не доводить обставини, які перешкоджали самостійному наданню висновків експерта» [8].

Такої ж самої правової позиції дотримався і Північний апеляційний господарський суд у ухвалі від 29 листопада 2022 року у справі № 910/4542/20, якою відмовив у призначенні судової експертизи, при цьому суд зазначив, що: «...Тобто, Господарським процесуальним кодексом України на учасників процесу покладається обов'язок спочатку самостійно вжити заходи для надання експертного висновку і лише у разі відсутності такої можливості, що також має бути підтверджено відповідними доказами, звертається з клопотанням про призначення експертизи до суду. При цьому за змістом частини другої статті 99 ГПК України питання про задоволення клопотання про призначення експертизи не залежить від обґрунтованості підстав для проведення експертизи, якщо сторона не обґрунтовує та не доводить обставини, які перешкоджали самостійному наданню висновків експерта. Аналогічний правовий висновок викладено у постанові Верховного Суду від 25.02.2021 у справі №910/1668/19. Разом з цим, в матеріалах справи відсутній висновок судової експертизи, виконаний на замовлення Товариства з обмеженою відповідальністю "Будівельна компанія "Житлопромбуд-8" у даній справі, при цьому заявником не обґрунтовано неможливість замовити відповідну судову експертизу під час розгляду справи у суді першої інстанції...» [9].

Слід звернути увагу, що зазначена вище ухвала Північного апеляційного господарського суду підлягала правовому аналізу з боку Верховного Суду під час касаційного перегляду справи, в якому Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у постанові від 20 квітня 2023 року послався на це мотивування відмови апеляційного суду у задоволенні клопотання про призначення експертизи та не знайшов підстав для скасування судових рішень [10].

Прямо протилежна правова позиція була висловлена у пункті 38 постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 09 травня 2023 року у справі № 910/14429/21, в якій зазначено зазначено, що: «Крім того, неправильним є посилення апеляційного господарського суду на те, що "у відповідності до статей 99, 101 ГПК України саме на учасників процесу покладається обов'язок спочатку самостійно вжити заходів для надання експертного висновку і лише у разі відсутності такої можливості, що також має бути підтверджено відповідними доказами, звертається з клопотанням про

призначення експертизи до суду". Нічого подібного у відповідних нормах ГПК України не зазначено і з їх змісту не випливає. Натомість частина перша статті 101 названого Кодексу чітко визначає право, а не обов'язок учасника справи подати до суду висновок експерта, складений на його замовлення. Відсутність такого висновку не перешкоджає зверненню учасника справи з клопотанням про призначення судової експертизи у справі в порядку частини першої статті 99 ГПК України» [11].

До такої ж правової позиції дійшов і Центральний апеляційний господарський суд у постанові від 23.11.2023 року у справі № 904/2630/23 [12].

Таким чином, на теперішній час існують дві взаємовиключні правові позиції Верховного Суду з приводу того, чи є процесуальний обов'язок в учасника справи перед поданням клопотання про призначення експертизи самостійно звертатись до експертних установ з метою отримання висновку експерта, зробленого на їх замовлення.

На нашу думку, враховуючи системне тлумачення процесуального законодавства, прямого обов'язку в учасника справи додатково намагатись отримати висновок експерта самостійно перед поданням до суду клопотання про призначення експертизи немає. Так, дійсно чинним процесуальним законодавством передбачається дві альтернативні форми отримання висновку експерта: на замовлення учасника справи або на підставі ухвали суду.

В свою чергу, ні положення Господарського процесуального кодексу України, ні Закону України «Про судову експертизу» не містять в собі саме обов'язку учасника справи самостійно звертатись для отримання експертного висновку або доказів неможливості отримання такого висновку як обов'язкової передумови для призначення експертизи на підставі ухвали суду, а лише закріплюють його право на самостійне звернення до експертної установи.

Відповідно до ч. 2 ст. 14 ГПК України учасник справи розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Таке право мають також особи, в інтересах яких заявлено вимоги, за винятком тих осіб, які не мають процесуальної дієздатності [7].

М.П. Курило, характеризуючи принцип диспозитивності, зазначав про те, що у цей принцип "закладено вольову ознаку щодо використання або відмови від використання особою свого матеріального чи процесуального права" [13].

З урахуванням принципу диспозитивності та вільності учасника справи в розпорядженні своїми правами на власний розсуд, вважаємо, що процесуальним законодавством покладається саме право, а не обов'язок вибіру, яким саме чином учасник бажає розпорядитись своїм правом на отримання процесуального доказу у вигляді висновку експерта: за допомогою власного звернення та договору з експертною установою або за допомогою подання клопотання до суду та призначенням відповідної експертизи судом.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що ні процесуальне законодавство, ні законодавство у сфері судово-експертної діяльності

не містить прямого закріплення обов'язку учасника справи перед поданням до суду клопотання про призначення судової експертизи самостійно звертатись до експертних установ чи судових експертів з метою отримання висновку експерта, виконаного на їх замовлення або отримання доказів неможливості подання такого висновку до суду.

Враховуючи принцип диспозитивності, саме учасник справи має вільний вибір того, яким чином йому розпоряджатись своїми процесуальними правами для отримання висновку експерта, а тому вважаємо, що при розгляді клопотань про призначення експертизи не слід враховувати фактор обґрунтування учасником процесу неможливості самостійного отримання висновку експерта як обов'язкову передумову для призначення судової експертизи на підставі ухвали суду.

Бібліографічні посилання

1. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2147-19> (дата звернення 06.03.2024).

2. Попович І.М. Проблемні питання призначення та проведення судової експертизи в господарському судочинстві. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр. 2019. № 20. С. 190—206. <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.14>.

3. Васильєв В.М. Судова експертиза у цивільному та господарському провадженні як окрема форма застосування спеціальних знань. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр. Право. 2020. Т. 21. № 1. С. 120—132. https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_08.

4. Ревякіна Т.А. Проблемні аспекти участі судового експерта у господарському судочинстві. Економіка та право. 2021, № 3. С. 10—20. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2021.03.010>.

5. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення 06.03.2024).

6. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення 06.03.2024).

7. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 06.03.2024).

8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 25.02.2021. Справа № 910/1668/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95170189> (дата звернення: 06.03.2024).

9. Ухвала Північного апеляційного господарського суду від 29.11.2022. Справа № 910/4542/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107861521> (дата звернення: 06.03.2024).

10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 20.04.2023. Справа № 910/4542/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110427776> (дата звернення: 06.03.2024).

11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 09.05.2023. Справа № 910/14429/21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110772044> (дата звернення: 06.03.2024).

12. Постанова Центрального апеляційного господарського суду від 23.11.2023. Справа № 904/2630/23 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115192117> (дата звернення: 06.03.2024).

13. Курило М.П. Щодо можливості уніфікації принципів цивільного, адміністративного, господарського та кримінально-процесуального права. Право України. 2013. № 8. С. 271–278.

References

1. Pro vnesennya zmin do Gospodarskogo protsesualnogo kodeksu Ukraïni, Tsivilnogo protsesualnogo kodeksu Ukraïni, Kodeksu administrativnogo sudochinstva Ukraïni ta inshikh zakonodavchikh aktiv : Zakon Ukraïni vid 03.10.2017 r. № 2147-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>. [In Ukr.].

2. Popovych I.M. Problemni pytannia pryznachennia ta provedennia sudovoi ekspertyzy v hospodarskomu sudo chynstvi. Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky: zb. nauk. pr. 2019. No. 20. P. 190-206. <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.14>. [In Ukr.].

3. Vasyliiev V.M. Sudova ekspertyza u tsyvilnomu ta hospodarskomu provadzhenni yak okrema forma zastosuvannia spetsialnykh znan. Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky: zb. nauk. pr. Pravo. 2020. Vol. 21. No. 1. P. 120-132. https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_08. [In Ukr.].

4. Revyakina T.A. Problemni aspekty uchasti sudovogo yeksperta u gos podarskomu sudochinstvi. Yekonomika ta pravo. 2021, № 3. S. 10—20. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2021.03.010>. [In Ukr.].

5. Pro sudovu yekspertizu : Zakon Ukraïni vid 25 lyutogo 1994 roku № 4038-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (data zvernennya 06.03.2024). [In Ukr.].

6. Instruktsiya pro pryznachennya ta provedennya sudovikh yekspertiz ta yekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodichnikh rekomendatsii z pitan pidgotovki ta pryznachennya sudovikh yekspertiz ta yekspertnykh doslidzhen : nakaz Ministerstva yustitsii Ukraïni vid 08 zhovtnya 1998 r. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (data zvernennya 06.03.2024). [In Ukr.].

7. Gospodarskii protsesualnii kodeks Ukraïni : Zakon Ukraïni vid 06.11.1991 № 1798-XII // Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukraïni. – 1992. – № 6. –

St. 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (data zvernennya: 06.03.2024). [In Ukr.].

8. Postanova Verkhovного Sudu u skladi kolegii suddiv Kasatsiinogo gospodarskogo sudu vid 25.02.2021. Sprava № 910/1668/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95170189> (data zvernennya: 06.03.2024). [In Ukr.].

9. Ukhvala Pivnichnogo apelyatsiinogo gospodarskogo sudu vid 29.11.2022. Sprava № 910/4542/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107861521> (data zvernennya: 06.03.2024). [In Ukr.].

10. Postanova Verkhovного Sudu u skladi kolegii suddiv Kasatsiinogo gospodarskogo sudu vid 20.04.2023. Sprava № 910/4542/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110427776> (data zvernennya: 06.03.2024). [In Ukr.].

11. Postanova Verkhovного Sudu u skladi kolegii suddiv Kasatsiinogo gospodarskogo sudu vid 09.05.2023. Sprava № 910/14429/21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110772044> (data zvernennya: 06.03.2024). [In Ukr.].

12. Postanova Tsentralnogo apelyatsiinogo gospodarskogo sudu vid 23.11.2023. Sprava № 904/2630/23 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115192117> (data zvernennya: 06.03.2024). [In Ukr.].

13. Kurilo M.P. Shchodo mozhlivosti unifikatsii printsipiv tsivilnogo, administrativnogo, gospodarskogo ta kriminalno-protsesualnogo prava. Pravo Ukraïni. 2013. № 8. S. 271–278. [In Ukr.].

Khaliuzov Yehor, Ostropilets Vasyi

The impossibility of obtaining an expert opinion independently as an optional condition for the appointment of a forensic science by court decision

Abstract: The article discusses the controversial issues of whether a party to a case has a procedural obligation to independently apply to expert institutions in order to obtain an expert opinion for its further inclusion in the case, or to obtain evidence of the impossibility of submitting such an expert opinion as a prerequisite for filing a procedural motion for the appointment of an forensic science by court order. The article highlights the completely contradictory and mutually exclusive legal positions of the Supreme Court of Ukraine and the courts of appeal regarding the interpretation of the relevant legal norms. In analyzing this contradiction, the authors take into account the principle of discretion, which allows the parties to a case to use procedural rights at their own discretion. With the help of a systematic analysis of both procedural and forensic science legislation, the authors establish that the submission of an expert opinion to the court by a party to a case, which has been obtained by the party, is only a procedural right, and not an obligation of the party to the case.

Key words: forensic science, expert opinion, case law, procedural right, procedural obligation.

Зразок для цитування:

Халюзов Є., Остропілець В. Неможливість самостійного отримання висновку експерта як не обов'язкова передумова для призначення експертизи за ухвалою суду. Пропілеї права та безпеки: наук. журнал. Національний аерокосмічний університет імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», 2024. №4. С. 88-92. DOI: 10.32620/pls.2024.4.14.